

A GYERMEK II. JÓZSEF MAGYAR RUHÁS KÉPMÁSAI

A Budapesti Történeti Múzeum a *Gyerek/kor/kép* című kiállítással egy időben *A barokk fénye* címmel a 80 éves Szilárdfy Zoltán tiszteletére rendezett kamara-kiállítást, ahol az ünnepelt gyűjteményének szentképei mellett több világi tárgyú grafikai alkotás is bemutatásra került. Ezek egyike Gottfried Bernhard Göz (1708–1774) 1745 körül készült metszete, amely a gyermek II. Józsefet ábrázolja magyar nemesi öltözékben, amint kardját kivonja hüvelyéből.¹ (1. kép) Az augsburgi mester ún. pontozó eljárással készült kisméretű rézmetszete (*Punktierstich*) egy olyan képtípus reprezentánsa, amely II. József magyar trónörökösi címét hangsúlyozza, s a főherceg gyermekéiben, az 1740-es években széles körben elterjedt a Habsburg Birodalom területén, így számtalan festészeti és grafikai emléke maradt fenn ebből az időből. Jelen tanulmányban Göz műve kapcsán a gyermek II. József magyar ruhás képmásainak különféle változatait szeretném bemutatni, egyben felvázolva azokat a kulturális és képi hagyományokat, amelyek kontextusában a képtípus eredete és politikai tartalma értelmezhetővé válik.

A morva származású Göz 1733-ban telepedett le a kora újkori sokszorosított grafika központjában, Augsburgban, ahol az 1740-es években számos aktuálpolitikai vonatkozású, allegorikus nyelvezetű metszetet készített. Ezek nagy része a Habsburg-Lotaringiai dinasztia tagjait dicsőíti, s főként Mária Teréziának az osztrák örökösödési háborúban aratott sikereit ünnepli, ugyanakkor

1. Gottfried Bernhard Göz: A gyermek II. József magyar nemesi öltözékben, 1745 k. Rézmetszet

a háború nyomán politikailag megosztott közép-európai közönségnek szánt grafikai lapok között akadnak olyanok is, amelyek épp a királynő politikai ellenfeleit, például VII. Károly német-római császárt vagy Nagy Frigyes porosz királyt magasztalják.²

Az itt bemutatott metszet értelmezéséhez egyfelől a lap alján olvasható latin nyelvű felirat nyújt támpontot: *Pro caelo Princeps, caelum pro Principe pugnat, / victus erit Princeps tunc quoque, quando Deus* (A herceg az égért, az ég a hercegért harcol, s a herceg akkor lesz győztes, amikor az Isten). A harc, amire az idézet utal, nem más, mint az osztrák örökösödési háború (1740–1748), amelynek tétje a Habsburg Birodalom fennmaradása volt. Mint ismeretes, a VI. Károly német-római császár halála, illetve leánya, Mária Terézia trónra lépése nyomán kirobbant katonai konfliktus alapja az volt, hogy Bajorország és Poroszország elutasították a Habsburg dinasztia uralmának a *Pragmatica sanctió*ban kodifikált leányági öröklését, s igényt támasztottak a Habsburg tartományokra. Ebben a politikai helyzetben különös jelentőségre tett szert az a tény, hogy 1741. március 13-án II. József személyében Mária Teréziának fiú utóda született, s így a Habsburg-ház férfiágának kihalása relativizálódott. Ezt hangsúlyozza a trónörökös lába mellett látható osztrák hercegi címer, valamint az a mozzanat, hogy a gyermek egy Anjou-liliomos mintájú, hermelinszegélyes paláston áll. Ez utóbbi motívum minden bizonnyal a legyőzött Franciaországot jelképezi, amely Bajorország oldalán lépett be az örökösödési háborúba. 1741 őszen a franciák a bajorokkal együtt elfoglalták Csehországot, s így a cseh trónra segítették Károly Albert bajor választó-fejedelmet, akit a következő év februárjában Frankfurtban VII. Károly néven császárrá is koronáztak. Az osztrák csapatok ugyanakkor még 1742-ben visszafoglalták Csehországot, s így a következő évben végül Mária Terézia került a cseh trónra. Erre, azaz Prága visszavételére utal a metszeten balra lenn egy kartusban ábrázolt lovas jelenet, a háttérben a prágai Károly-híddal, rajta Nepomuki Szent János szobrával.

A metszet felirata azt sugallja, hogy a Habsburg Birodalom fennmaradásáért folytatott küzdelemben az Úr a Habsburg dinasztia oldalán áll, ezáltal mintegy szakrális dimenzióba helyezi az örökösödési háborút, s az isteni terv részeként tünteti azt fel. Mindez jól illeszkedik a Habsburg-ház szakrális legitimációjának évszázados hagyományához. Ennek esszenciális összefoglalását adja a III. Ferdinánd által 1647-ben a bécsi *Am Hof*téren állított Mária-oszlop dedikációs felirata, amelyben a császár a salomoni Példabeszédek könyvének sorát (8,15) parafrázálva szólítja meg a „mindenható örök Istent, aki által a királyok uralkodnak”, s kéri, hogy Fiának anyja, Mária, a Szeplőtelen Szűz legyen az ő és utódai patrónája, Ausztria úrnője.³ A Habsburg dinasztia szakrális legitimációjának alapja tehát az, hogy uralkodói hatalmukat közvetlenül Istentől, pontosabban az isteni kegyelemből (*Dei gratia rex*) származtatják, s ezáltal tetteiket és uralkodásuk egészét az isteni akarat megnyilvánulásaként tüntetik fel.⁴

Göz 1745 körül készült, a Habsburg-Lotaringiai-ház tagjait dicsőítő művei között több olyan is van, amelyek – a gyermek II. Józsefet ábrázoló metszethez hasonlóan – a Habsburg dinasztia uralmának isteni elrendelését hangsúlyozzák. Ezek egyike Mária Terézia katonai sikereit ünnepi, mellképe alatt a királynőért harcoló magyar huszárcsapatok képviselőjének térdelő alakjával.⁵ (2. kép) Feje fölött a kettős kereszten a megfeszített Krisztus látható, a kereszt tövében marsallbottal és hadvezéri sisakkal, valamint a *Maria Theresia – CrVCIfIXVs DVX MeVs* [1742] – *Regina Hung. et Boh.* (A keresztre feszített az én vezérem) kronosztichonos felirattal. Lent egy hasonló tartalmú disztichon

2. Gottfried Bernhard Göz:
Mária Terézia,
mint az osztrák örökösödési
háború hőse, 1743/44.
Rézmetszet

olvasható: *Auspiciis Regina Crucis cape mille triumphos / Crux palma est: palmas cum Cruce mille feres* (A kereszt jele alatt ezer diadalt arass, ó királyné / A kereszt győzelmi jel: ezer győzelmet aratsz a kereszttel). A kompozíció tehát azt hangsúlyozza, hogy az örökösödési háborúban Isten akarata és a magyar huszárok támogatása mentette meg a királynő hatalmát.

A gyermek II. Józsefet magyar ruhában ábrázoló metszet a Habsburg dinasztia uralmának szakrális legitimációja mellett egy sajátos, magyar vonatkozású képi hagyományhoz is kapcsolódik: ezt azok a portrék képviselik, amelyek a Habsburg uralkodókat hangsúlyozottan magyar királyként, magyar nemesi öltözékben, a magyar koronázási jelvényekkel ábrázolják. Ennek háttérében az a 16. század végéig visszanyúló tradíció áll, amely szerint a Habsburg dinasztia tagjai magyar királlyá koronázásuk során magyaros főúri öltözetet, azaz dolmányt és mentét viseltek.⁶ Ez a tradíció a szimbolikus legitimáció látványos gesztusaként értelmezhető, amely azt az üzenetet közvetítette a kortársak számára, hogy az idegen uralkodóházból származó király – legalábbis a koro-

3. Magyar nemesi gyermekviselet, 18. sz. közepe
 Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
 ltsz. 1954.667.1–4

harisnya maradt fenn tovább,¹⁰ ám a nedvesség hatására ezek is megsemmisültek, amikor 1849-ben Orsovánál elásták a koronázási jelvényeket. A 16. századtól kezdődően a koronázási ceremónia során a beiktatásra kerülő királyok már csak a Szent István korából származó koronázási palástot ölthették magukra, míg az albát a magyaros főúri öltözet váltotta fel.

A 17. század elejétől kezdődően reprezentatív uralkodóportrék is fennmaradtak a magyar királlyá koronázott Habsburg uralkodókról, amelyeken a koronázás során viselt magyaros díszruhában láthatók. Ezek egyik legkorábbi emléke II. Mátyás reprezentatív, egészalakos képmása a prágai vár képtárában.¹¹ A portrét II. Rudolf udvari festője, Hans von Aachen festette 1611-ben, Mátyás cseh királlyá koronázása alkalmából, ezért látható mellette az asztalon a cseh királyi korona. A portré azért ábrázolja magyaros főúri viseletben, mert a korabeli források szerint – kettős uralkodói címét hangsúlyozva – Mátyás magyaros öltözetben vonult be a koronázásra a Szent Vitus székesegyházba.¹² A leírás szerint a bevonuláskor hosszú, zöld színű, ezüstszállal átszőtt selyemből készült felsőkabátot és fekete, kalpagforgós magyar főveget viselt, ahogy Hans von Aachen portréján is látható. Cesare Vecellio 1590-ben Velencében megjelent viselet-albumában egy igen hasonló öltözet látható a magyar nemesi díszruha példaként, ami jól

názás idejére – magyar ruhát öltve jelképesen magyarrrá vált.

Ezt a „beöltözést”, mint egyfajta szerepjátékot alapvetően az a körülmény tette lehetővé, hogy a középkori magyar koronázási öltözetek – amely minden bizonynyal a teljes testet befedő, a főpapi ornátushoz hasonló, s ezáltal a szakrális királyság koncepciójának emlékét őrző ruházat volt – nem maradt fenn az újkorra, ellentétben például a német-római császárok 12. századból származó koronázási ornátusával, amelynek darabjait máig őrzik a bécsi Schatzkammerben.⁷ Ebben az öltözetekben (illetve részben annak későbbi replikáiban) koronázták császárrá II. József apját, Lotaringiai Ferencet is Frankfurtban 1745-ben, majd magát II. Józsefet 1764-ben.⁸ Az inventáriumok tanúsága szerint a középkori magyar koronázási ornátus nagy része (pl. az alba, stóla, öv) a 16. század folyamán elpusztult,⁹ csak a vörös selyemből készült saru és

érezkelteti, hogy a király ruházatát a kortársak valóban egyértelműen magyar nemesi viseletként ismerték fel és azonosították.¹³ Mint ismeretes, ez az erősen keleties jellegű főúri viselet a 16. század folyamán a könnyűlovasság, azaz a huszárok öltözékéből alakult ki, s vált jellegzetesen magyar nemesi viseletté: ennek legjellegzetesebb elemei a hosszú dolmány és a fölötte viselt, köpenyszerű mente.¹⁴

II. József „magyar ruhás” képmásaihoz elsősorban azonos keresztnévű nagybátyja, I. József magyar ruhás portréi szolgálhattak modellként; a névazonosság mellett azért is, mert I. Lipót elsőszülött fiát 9 éves korában, 1687-ben koronázták magyar királlyá, így a róla készült magyar ruhás portrék is gyermekként ábrázolják.¹⁵ Egy ilyen koronázási díszruhás portréja látható az innsbrucki Hofburg Kapitelműhelyének falburkolatába illesztve, amelynek egészalakos metszet-változata is ismert.¹⁶

A Habsburg uralkodók, köztük I. József magyar ruhás képmásai tehát egyfajta ikonográfiai előzményként szolgáltak II. József hasonló portréihoz. Ugyancsak képi előzményként számolhatunk a koronaherceg anyja, Mária Terézia magyar koronázási díszruhás képmásaival: a királynőt a kora újkori magyar nemesi női viselet elemeiből (pl. vállfűző, csipkekötény, buggyos ujjú ing stb.) összeállított ceremóniális díszruhában koronázták magyar uralkodóvá Pozsonyban 1741 júniusában.¹⁷

A magyar ruhás gyermek alakja a 18. században egyfajta ikonográfiai formulaként is értelmezhető, amelyet éppúgy alkalmaztak Szent Imre herceg ábrázolásainál,¹⁸ mint a nemesi származású magyar fiúgyermek portréin. Ezek tehát ugyancsak mintaként szolgálhattak a II. Józsefet magyar nemesi viseletben ábrázoló képmásokhoz. A magyar nemesi gyerekportrék rendszerint a korabeli magyar nemesi öltözékben, ún. csákóra vágott dolmányban és a vállra vetett mentében örökítették meg az ábrázoltakat. Ilyen például II. Rákóczi Ferenc gyermekkori portréja 1684-ből (Budapest, MNM), Podmaniczky János és Judit Mányoki Ádám által festett kettős képmása 1724-ből (Budapest, MNG), vagy Csáky József portréja 1749-ből (Budapest, MNM).¹⁹ Ez utóbbit különösen jól látható a dolmány derékon aluli részének rézsútosan szabott, úgymond „csákóra vágott” széle. Egy ilyen szabású, világoszöld selyemszövetből készült, fémfonalas vert csipkével díszített, 2–3 éves gyerekre való dolmány található az Iparművészeti Múzeum viseletgyűjteményében is, amit a hagyomány szerint egykor II. József viselt.²⁰ Ugyancsak a főherceg öltözékeként tartja számon a hagyomány ezt a 6–7 éves gyerekre való, világoskék színű, virágszálás mintájú bordás selyemszövetből készült öltözetet, ami a Nemzeti Múzeum gyűjteményében található.²¹ (3. kép)

A gyermek II. József magyar ruhás képmásai kapcsán meg kell említenünk, hogy a képtípus bizonyos mértékig egy létező gyakorlaton alapult: a források ugyanis arról tanúskodnak, hogy a bécsi udvar egyes ünnepi ceremóniáinak alkalmából II. Józsefet ténylegesen magyar ruhába öltöztették. Első alkalommal 1743. december 12-én került sor erre, a Lotaringiai Károly herceg születésnapja alkalmából tartott ünnepségen.²² Ekkor a főherceg két és fél éves volt, azaz már stabilan tudott járni, így jól mutathatott rajta a magyar nemesi viselet, ami minden bizonnyal különleges, jelmez-szerű öltözként hathatott, azaz önmagában is hangsúlyos jelentéshordozóvá, a koronaherceg magyar trónörökös címének kifejezőeszközévé vált.

II. József első, halála évében, 1790-ben megjelent életrajza szerint a főherceget anyja azért öltöztette magyar ruhába, s azért taníttatta magyar nyelvre, hogy a magyar nemzeti iránti háláját kifejezze.²³ Hogy ez valóban így volt-e, nem tudhatjuk, az azon-

4. Johann Christian
 Leopold:
 Allegória József főherceg
 születésére.
 Rézmetszet, 1741.
 Bécs, ÖNB Bildarchiv,
 ltsz. 47810

ban kétségtelen, hogy a magyar ruhába öltöztetett gyermek trónörökös Mária Terézia politikai reprezentációjának egyik fontos eszköze volt. A királynő valóban rendkívül tudatosan készítette fel a trónörökösöt magyarországi uralkodására: 1748-tól Batthyány Károly József (1698–1772) tábornagy személyében magyar nevelőt állított mellé, aki magyar nyelvre is taníttatta (bár Kazinczy szerint nem sok eredménnyel),²⁴ 1749-ben pedig Bajtay Antal piarista szerzetes lett a trónörökös történelemtanára, aki több kézíratos tankönyvet is készített számára a magyar történelemről.

II. József tehát a források szerint két és fél éves korától alkalmanként valóban magyar nemesi diszruhát viselt, magyar ruhás ábrázolásai ugyanakkor már nem sokkal születése után megjelentek. A főherceg egy hónapos korában, 1741 áprilisában, Bécsben városzerte díszkivilágítással, diadalkapukkal és más efemer dekorációkkal ünnepelték a trónörökös megszületését.²⁵ Ezek feliratait és ábrázolásait részletesen ismerteti egy

több mint 300 oldalas egykorú nyomtatvány, mely szerint az am Hof téren álló jezsuita rendház ablakaiban is emblémákat és allegorikus ábrázolásokat helyeztek el. Az egyik festményen a magyar ruhába öltözött II. József volt látható, jobbában kereszttel, balját a mellette lévő magyar királyi koronára helyezve, míg a képet kísérő latin feliratok az ellenfelei fölött győzedelmeskedő erényes uralkodóként dicsőítették a csecsemőt.²⁶

Nem sokkal születése után más médiumok mitologikus utalásokkal ünnepelték a koronaherceget: Johann Christian Leopold (1699–1755) augsburgi mester rézmetszeten egy puttó nyújtja át a Habsburg Birodalom koronáit a baldachinos bölcsőben fekvő csecsemőnek, akit az erények allegorikus alakjai (a Bölcsesség, a Hit, az Igazságosság és a Bátorság perszonifikációi) vesznek körül.²⁷ (4. kép) Egy 1741-ben készült jelzetlen

5. Martin van Meytens köre:
Mária Terézia
a gyermek II. József
képmásával.
Vászon, olaj, 1744.
Bécs, Wien Museum.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marie-Th%C3%A9r%C3%A8se_d%27Autriche_Wien_Museum.jpg
Letöltés 2018 márc. 10

Traduction d'une
LETTRE LATINE,
 DE
LA REINE DE HONGRIE
 a écrit de sa propre Main & de fin par Styl au

Vertaaling van een
LATYNSCHEN BRIEF,
 Welken de
KONINGINNE VAN HONGARYE
 Met haar eige hand, en met haar zuiveren Styl, geſchreven
 Heeft aan den Graaf van

6. Az osztrák csapatok esküdtétele Mária Teréziának Khevenhüller tábornok előtt 1741-ben.
 Rézmetszet, 1742

mezzotinto szintén mitologikus utalásokkal dicsőíti a trónörököszt, amint Pallas Athéné és Herkules állnak bölcsője mellett, azt jelezve, hogy virtusban és műveltségben őket követi majd a gyermek.²⁸ Új Herkulesként tünteti fel II. Józsefet a születése alkalmából vert arany emlékérem is: a medál egyik oldalán az újszülött babérkoszorúval övezett portréja látható, másik oldalán pedig a kígyókat tartó csecsemő.²⁹ Ez utóbbi motívum a csecsemő Herkules történetére utal: mint ismeretes, Herkules Zeusz és Alkméné tirünszi királyné gyermeke volt. Héra úgy akarta megbosszulni férje hűtlenségét, hogy két kígyót küldött a csecsemő bölcsőjébe annak elpusztítására, de ő mindkettőt megfojtotta, ezzel adva jelét rendkívüli képességeinek. A kígyókat tartó főherceg, mint „Osztrák Herkules” ábrázolása egyébként 1741 áprilisában a bécsi házakra kifüggesztett emblémák között is szerepelt.³⁰ Ugyancsak egyfajta héroszként, egyben leendő uralkodóként, római katonai öltözékben, baldachinos trón előtt állva ábrázolja a főherceget Martin Engelbrecht (1684–1756) rézmetszete.³¹ Kevésbé heroikus hangvételű, de szintén II. József trónörökösi minőségét hangsúlyozza a trónszéken ülő, galambbal játszó csecsemő főherceg portréja.³²

Csecsemő- és kisgyermekkorában, 1741–43-ban tehát tartalmilag és formailag is igen változatos ábrázolások születtek a főhercegről. Ezt a meglehetősen gazdag portréikonográfiát 1743-tól tovább gazdagították a trónörökös magyar ruhás képmásai, ame-

7. Josef és Jacob Klauber:
A gyermek II. József
magyar nemesi öltözékben.
Rézmetszet, 1743 k.
Bécs, ÖNB Bildarchiv,
Iatsz. 47816

lyek rövid időn belül szinte egyeduralkodóvá váltak. Ezek egyik legkorábbi emléke a bécsi városháza tanácstermébe készült egészalakos képmás, amit az udvari portréfestő Martin van Meytens (1695–1770) festett 1744-ben.³³ (5. kép) Az életnagyságú festmény Mária Teréziát Ausztria főhercegnőjeként ábrázolja, s szokatlan módon a kereten felül egy kartusban a trónörökös magyar ruhás mellképe is helyet kapott rajta. A főherceg képmása itt tulajdonképp az anya attribútumaként szolgál, Mária Terézia termékenységét, ezáltal a Habsburg dinasztia fennmaradását hangsúlyozza, ugyanakkor a trónörökös magyar öltözéke által anyja magyar uralkodói címét is jelzi.

Egy hasonló kettős portré látható egy 1742-ben Amszterdamban kiadott röplapon, ami az osztrák örökösödési háború egyik jelenetét ábrázolja.³⁴ (6. kép) 1742 januárjában a Linz melletti katonai táborban Ludwig Andreas Khevenhüller tábornagy a királynő és a trónörökös arcképeit felmutatva biztatta katonáit a bajor csapatok elleni harcra. A kettős képmást Mária Terézia küldte a tábornagnak, aki a királynő levelét is felol-

9. Gottfried Bernhard Göz:
Mária Terézia
és a gyermek II. József
Lotaringiai Ferenc
képmásával.
Rézmetszet, 1745 k.
Bécs, ÖNB Bildarchiv,
Ilsz. 00047544

udvari festő 1743-ban a prága-břevnovi bencés apátság refektóriumába.³⁶ Itt a főherceg az Aranygyapjas rend láncát tartja kezében, annak jelenként, hogy rögtön születése napján a rend lovagjává avatták, egyben trónörökösként a nagymesteri cím várományosa lett, amit apja halála után, 1765-ben nyert el.³⁷ A képtípus alighanem francia előképek nyomán jelenet meg a bécsi udvarban. Erre enged következtetni, hogy Alexis Simon Belle (1674–1734) 1730 körül egy hasonló portrét festett a versailles-i kastély egyik termébe (*Grand cabinet de la Dauphine*) Leszczyńska Mária francia királynéről, olében a trónörökössel, Lajos Ferdinánd (1729–1765) herceggel.

A kezében az Aranygyapjas rend láncát tartó, pontosabban azzal játszadozó magyar ruhás főherceg alakja önálló portrékon is megjelent az 1743 körüli években; ezek egyik

reprezentatív emléke egy Meytensnek tulajdonított, bécsi magángyűjteményben őrzött kisméretű kép más.³⁸ (7. kép) A portréről több metszetsmásolat is készült, ezek egyikét az augsburgi Klauber testvérpáros készítette,³⁹ s ezt használták fel II. József 1744-ben megjelent ábécéskönyvének címlapelőzékeként is.⁴⁰

Az Aranygyapjas rend láncával játszadozó magyar ruhás főherceg képmásának olyan változata is van, amelyen testvérei körben látható. Ebből az évek során több variáns is készült, fokozatosan kibővülve az újonnan született főhercegek alakjával. A legkorábbi, négyalakos portré 1743-ban készült Meytens műhelyében.⁴¹ (8. kép) József főherceg mellett itt nővére, Mária Anna (1738–1789) és két húga, Mária Krisztina (1742–1798) és Mária Erzsébet főhercegnő (1743–1808) látható. A Nemzeti Múzeumban őrzött ötalakos portrén a bal szélén már Károly főherceg (1745–1761), a Wien Museumban lévő hétalakos változaton pedig már Mária Amália (1746–1804) és Péter Lipót főherceg (1747–1792) is feltűnik.⁴²

Az 1745 körüli években több olyan csoportportré is készült az uralkodócsaládról, amelyeken a trónörökös magyar ruhában látható: ezek egyike a bécsi Hadtörténeti Múzeumban található kisméretű portré, amelyen az apa tábornagyként, kezében marsallbottal látható, míg a trónörökös kardot tart kezében. (Mindkettőjük nyakában az aranygyapjas rendjel függ vörös szalagon.)⁴³ Ugyancsak szüleivel együtt látható a gyermek II.

10. A gyermek II. József huszár egyenruhában. Vásznon, olaj, 1743 k. Budapest, MNM TKCS ltsz. 53.78

*II. Martin van Meytens köre: A gyermek II. József, magyar nemesi öltözékben.
Vászon, olaj, 1745 k. Prága, Narodni Galerie, ltsz. O 787*

József Gottfried Bernhard Göz egy 1743/44-re datálható metszetén.⁴⁴ (9. kép) A kép Mária Teréziát Magyarország és Csehország királynőjeként ábrázolja, a pozsonyi koronázása során viselt magyaros díszruhában. Baljában férje, Lotaringiai Ferenc képmását tartja, előtte a gyermek József főherceg ül magyar nemesi öltözékben, fején az osztrák főhercegi főveggel. Az alatta olvasható felirat (*Foemineos Princeps! Assurgito Matris in ausus, / undique terrarum masculus heros eris*) (Herceg! Érv anyád nyomába a merész női cselekedetekben, s mindenhol a földön férfi hős leszel!) Mária Terézia és a trónörökös legfontosabb titulusait (herceg, anya, hős) vastagon szedve emeli ki, hősként dicsőítve a trónörököst.

A gyermek II. József magyar ruhás portréinak önálló csoportját alkotják azok a képmások, amelyek a főherceget oldalán karddal, mintegy huszárként ábrázolják. Ezek korai, 1743 körül, azaz a trónörökös kétéves kora körül készült változatai párnán ülve örökítették meg a gyermeket, fején leffentyűs, tollforgós huszár kalpagban, mellette az osztrák főhercegi főveggel.⁴⁵ (10. kép) A portrétípusnak olyan változata is van, amelyiken a trónörökös a fején viseli a főhercegi főveget, rajta a huszár kalpagokéhoz hasonló piros leffentyűvel.⁴⁶ (Párnán ülve ábrázolja a kétéves II. Lajost az 1508. június 4-i magyar királlyá koronázása alkalmából vert emlékérem is.⁴⁷)

A gyermek főherceget magyar nemesi öltözékben, oldalán karddal ábrázoló portréknak álló alakos változata is van: ilyen például Meytens 1747 körül festett egészalakos képmása, amelyen a

12. A gyermek II. József huszár egyenruhában.
Vászon, olaj, 1743 k. SNM, Múzeum, Vöröskői vár

hátterben asztalra helyezve az osztrák főhercegi főveg és a magyar korona látható.⁴⁸ (11. kép) A portrénak olyan változata is készült, amelyen a főherceg kezét a kard markolatára helyezi, s mintegy kivonni készül azt hüvelyéből.⁴⁹ Gesztusa nyilván az örökösödési háborúban betöltött jelképes „hadvezéri” szerepére utal, azaz arra, hogy a főherceg védelmezi a Habsburg tartományokat, amelyeket a portrén a mellette látható osztrák főhercegi főveg jelképez. Egy ilyen egészalakos képmás található a vöröskői vár (Hrad Červený Kameň, SK) gyűjteményében is.⁵⁰ Ennek számos részlete egyezik Göz metszetével, ami feltehetően előképül szolgált a festményhez. (12. kép)

A gyermek II. József portréinak egy további csoportját alkotják azok a képmások, amelyek a főherceget huszár egyenruhában és lóháton ábrázolják, azaz mintegy a hadvezérként, majdani birodalmának védel-

J. C. Ridinger inv. fec. et excudit.

JOSEPHVS
PRINCEPS HAEREDITARIUS REGNI HUNGARIAE ET BOHEMIAE
ARCHIDUX AUSTRIAE
etc.

13. Johann Elias Ridinger: A gyermek II. Józsefhuszár egyenruhában, lóháton.
Rézmetszet, 1745 k.

14. Johann Martin Will: A gyermek II. József huszár egyenruhában, lóháton.
Rézmetszet, 1760 k. Bécs, ÖNB Bildarchiv, ltsz. 00047935

mezőjeként tüntetik fel a trónörökös. Ezek közül a legkorábbi Johann Elias Ridinger (1698–1767) 1745 körüli rézmetszete, amely Mária Terézia lovas portréjának párdarabjaként készült: mindkettőn huszárok, illetve egy gyalogos hajdúk kíséretében látható a magyaros öltözékben ábrázolt uralkodó.⁵¹ (13. kép) Ugyancsak 1745 körül készült az augsburgi Martin Engelbrecht (1684–1756) metszete, amelynek párdarabjai a koronaherceg szüleit ábrázolják lóháton.⁵² Johann Martin Will (1727–1806) 1760 körül készült rézmetszete ugyancsak lóháton, huszár egyenruhában, kivont karddal ábrázolja a főherceget, körülötte szülei és 12 élő testvérének arcképével.⁵³ (14. kép) A gyermek trónörökös huszártisztként történő ábrázolására ez esetben az alatta olvasható felirat is magyarázattal szolgál, miszerint a főherceg egy könnyűlovas regiment (tisztelhetlen) ezredes-kapitánya volt (*Obrister über ein Regiment zu Pferd*).⁵⁴ II. Józsefről kamasz- és felnőttkorában is készültek magyar ruhás portrék.⁵⁵ A braunschweigi Herzog Anton-Ulrich-Museum gyűjteményében található három, korábban Jean-Etienne Liotardnak (1702–1789) tulajdonított, 1755 körül készült pasztellkréta rajz, amelyek Mária Teréziát, Lotaringiai Ferencet és II. Józsefet ábrázolják, a főherceget kék színű huszáregyenruhában.⁵⁶ Ugyancsak huszár egyenruhában, mégpedig a császári sereg 1. számú huszárezredének uniformisában ábrázolja Józsefet ez az 1770 körül készült, Pompeo Battoninak (1708–1787) tulajdonított portré.⁵⁷ (II. József apja halálával, 1765-ben lett a regiment tulajdonos-ezredese). (15. kép)

Mária Terézia halála után II. József önálló uralkodását (1780–1790) közismerten

15. Pompeo Battoni (?): II. József az I. számú huszárezredének uniformisában.
Vászon, olaj, 1770 k. St. Pölten,
Museum Niederösterreich
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JosephusImperatorRex.png>
Letöltés 2018 febr. 8

a felvilágosodás eszméi és az állam működésének megreformálására irányuló törekvések határozták meg. Uralkodói reprezentációjában ekkor már nem kaptak helyet a magyar alattvalók felé tett látványos gesztusok. Hatalomra kerülése után nem koronáztatta magát magyar királlyá, sőt, egyenesen „muzcalizálta” a magyar koronázási jelvényeket, amikor 1784 áprilisában a Pozsonyból Bécsbe vitette a királyi koronát, s mint régiséget, a császári kincstárban egy üvegszekrényben helyeztette azt el a cseh koronával és az osztrák főhercegi főveggel együtt.⁵⁸ Pár héttel később, 1784. május 11-én kiadott nyelvrendeletében a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé a soknemzetiségű Magyarországon és Erdélyben. Intézkedése komoly ellenállást váltott ki a magyarországi nemesség körében, ami egyebek között abban is megmutatkozott, hogy – bár az 1770-es években a magyaros főúr viselet már kezdett kiment a divatból, s egyre többen követték a nyugati divatot – az 1780-as években ismét egyre általánosabbá vált a magyar viselet, mintegy a császárral szembeni „nemzeti ellenállás” jeleként. Az 1780-as években tehát a magyaros viselet, ami a gyermek trónörökös esetében még Mária Terézia politikai reprezentációjának instrumentuma, s a királynő magyar rendek iránti hálájának kifejezőeszköze volt, II. József uralkodásának idején épp az uralkodóval való szembenállás jelképe lett.⁵⁹

1. Mérete 16×10,7 cm. A balra lenn látható *C.P.S.C.M. (Cum Privilegio Sacris Caesaris Majestatis)* felirat arra utal, hogy Göz 1741-ben császári privilégiumot szerzett metszeteinek kiadására. 1744-ben Göz császári udvari festő és rézmetsző címet kapott VII. Károlytól (*kaiserlicher Hofmaler und Kupferstecher*), ettől kezdve a „S. C[aes.] M[aj.] A[ul.] P[ict.] et Sc.“ felirat is szerepelt metszetein, amint itt bemutatott műven is. A metszet datálásához *terminus ante quem*-ként támpontot nyújt, hogy annak másolata egy 1746-ban megjelent cseh nyelvű nyomtatvány címlapelőzőkén látható, azonos felirattal, a háttérben a püfbrami Mária-kegyszoborral. (*Josephus Benedictus a Maria Anna Neyoswicenégssy Arcy-Knjžátka Rakauská... Püfbram 1746*) A metszet egy másik példánya megtalálható a münsteri Porträtarchiv Diepenbroick gyűjteményében. Ld: *Joseph II. 1980*, Nr. 20.; *Wildmoser 1985*: 157.; a metszet egy további példánya, valamint párdarabja is, amely Károly József Emánuel főherceget (1745–1761) ábrázolja, megtalálható a bécsi ÖNB gyűjteményében. Szilárdfy Zoltán szíves szóbeli közlése szerint egy müncheni antikváriumban vásárolta a metszetet, amelynek egy további példánya egykor Ernst Lajos (1872–1937) tulajdonában volt. Vö.: *Ernst 1939*, Nr. 81. A kiállítás zárása után, 2017 márciusában a metszet a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került.
2. *Wildmoser 1985*: 155–159.
3. *Coreth 1982*: 10, 57.
4. A Habsburg császári hatalom eszkatológikus-messianisztikus értelmezése jut kifejezésre a dinasztia III. Frigyesztől eredő jelmondatában, az *A.E.I.O.U.* betűszóval *rövidített* az *Austriae est imperare orbi universo* (Ausztria feladata a világot uralni) devizában is.
5. *Wildmoser 1985*: 159.
6. A témáról összefoglalóan ld.: *Buzási 1991*; *Dózsa 2001*; *Polleroß 2010*.
7. A Német-római Birodalom uralkodójelvényeinek együtteséhez (*Reichsklenodien*) a birodalmi korona, a jogar, és a birodalmi alma mellett a palást, s az alatta viselt, arannyal himzett szegélyű alba és a sasokkal himzett stóla is hozzá tartozott. Ld. *KHM 1991*: 134.
8. Ld. II. József egészalakos portréját a császári koronázási ornátusban: *Joseph II. 1980*, Nr. 393.
9. A stólát és az övet (balthem seu cingulum) a koronázási jelvények 1551. évi összeírása említi, az koronálada 1622. és 1638. évi leltárában azonban ezek már nem szerepelnek. Köszönöm az adatot Pálffy Gézának. Az 1551. évi jegyzéket közli: Kruppa 2005) A stóla és az öv megléte arra utal, hogy korábban – a német-római koronázási ornátushoz hasonlóan – a palást alatt viselt, bokáig érő alba is tartozhatott az együtteshez.
10. Ezek rajzát közli: *Decsy 1792*, IV. tábla. Mária Terézia koronázásakor a sarukat már nem használták, mivel azok annyira kinyúltak, hogy a királynő nem tudott azokban járni. Ld.: *Ipolyi 1886*: 218.
11. *Neumann 1967*: 72.; *Buzási 1991*: 150.
12. „...in einem langen grünsammeten ungarischen rock mit weissilbern tuch gefutert und einem schwarzen ungarischen hütlein mit einem kleinen schwarzen federbüschlein” – idézi: *Berning 2008*: 100.
13. *Vecellio 1590*: 739.
14. *Ember 1966*. A fél lábszárig érő dolmány derékig testhez álló, majd deréktól lefelé bővül; ujjai szűkek, elől sűrű gombsorral záródik, lent „csákóra vágott”, azaz rézsütösen szabott. A dolmány fő jellegzetessége az oszmán-török kaftánéhoz hasonló szabása. A fölötte viselt mente a dolmánynál is hosszabb, csak nem bokáig ér, igen bő szabású, ujjatlan, s elől paszományos díszítik. (A 17. század folyamán a dolmány és a mente is egyre rövidebb lett, a 18. század közepére már csak derékig ért.)
15. *Gyulai 2015*: 34. I. József koronázási portréin kívül egyetlen magyar ruhás Habsburg gyerekképmásról van tudomásunk: a Deutsches Historisches Museum őrzi I. József leánya, Mária Jozefa főhercegnő (1699–1757) 1710 körül készült magyar (lengyel?) ruhás portréját (ltsz.: *Gm 2014/19*), ami feltehetően abból az alkalomból készült, hogy eljegyezték Erős Ágost gyermekével, a későbbi III. Ágost lengyel királlyal.
16. *Polleroß 2010*. A bécsi spanyol követség is őrzi I. József egészalakos, magyar ruhás portréját. Köszönöm az adatot Pálffy Gézának és Martí Tibornak. I. József magyar ruhás portréjának egy másik, Benjamin Blocknak tulajdonított mellkép-változata a Dorotheum bécsi aukcióján bukkant fel. (Alte Meister, 11.06.2013 – Lot Nr. 122.) Az innsbrucki vörös ruhás képmástól eltérően ezen arany színű fonállal himzett kék dolmányban és mentében látható, a háttérben a magyar koronával. Az aukciós katalógusban Benjamin Blocknak tulajdonított képmásról metszetszerű másolat is készült (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Inv. Nr. A 4592), amelyen *F. Wappler pinxit 1689* szignatúra olvasható, eszerint a metszet Franz Wappler müncheni portréfestő képe nyomán készült.

17. *Serföző 2017a.*

18. Szent Imre magyar ruhás ábrázolásairól ld.: *Szilárdfy 2007.*

19. Ld. továbbá Varga Kálmán tanulmányát a jelen kötetben. Néhány 1760 körüli gyerekportré tanúsága szerint ekkoriban – nyilván a magyar huszárság sikerei nyomán – Magyarországon kívül is divatosá vált gyermekeket huszár egyenruhába öltöztetni. Ld. *Hackspiel – Mikosch 2013; Meytens 2014: 100.*

20. *Maria Theresia 1980, Nr. 47.*

21. MNM, ltsz.: 1954.667.1–4.; vétel Delhaes Istvántól (1845–1901) 1900 k.; ld.: *Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. 1905, 192.*

22. *Khevenhüller 1907, 194.:* Den 12. (1743) Dez. machte mann dem Printz Carl Gala zu seinem Geburts-Tag (...) Anheut erschine auch der Ertzherzog zum erstenmahl in hungarischer Kleidung.; *Wienerisches Diarium*, 14. Dezember 1743, S. 6.: Eben an diesem Tag [12. Dez.] wurde der Durchl. Prinz Joseph Erz-Herzog zu Österreich zum erstenmal mit einem völligen ungarischen kostbaren Kleid bekleidet, um Sr. Durchl. Prinzen Carl von Lothringen damit Gala zu machen.

A főherceget első „bemutatására” tiszetes korában, 1741. május 27-én került sor, amikor a Hofburg egyik, a Schweizerhofra nyíló ablakából mutatták meg a csecsemőt Bécs lakosságának. Ld.: *Armeth 1863, 266.* Feltehetően magyaros ruhát viselt a főherceg 1741. szeptember 21-én is, amikor a pozsonyi várban a csecsemő trónörököszt bemutatatták a magyar rendeknek. A ceremónia korabeli leírásai ugyan nem tesznek említést a gyermek öltözékéről, de az eseményt ábrázoló, a bécsi magyar nagykövetség palotájában található festmény magyaros, kalpagforgós fővegben ábrázolja a csecsemőt. Ld. *Serföző 2017b, 71.*

23. *Johann Pezzl: Charakteristik Josephs II.: eine historisch-biographische Skizze. Wien 1790, 11.:* „Die immer dankbare Theresia wählte eine der glücklichsten Mittel, um der ungarischen Nation ihre Gnade und Gewogenheit recht anschaulich darzustellen. Ihr geliebter Prinz Joseph wurde in die ungarische Nationaltracht gekleidet, erhielt Unterricht in der ungarischen Sprache, und die Ehre, sein Hofmeister zu seyn, ward dem ungarischen Grafen und Feldmarschall Bathiany zu Theil.”

24. Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről, 1808. Kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest 1916, 130.: „József csehül igen jól beszélt: magyarul nem tudott többet egynéhány szónál.” Kazinczy ugyanott azt is megemlíti, hogy a főherceget „...bennünket szerető anyja kised korában magyarosan járatta, s nevelését magyarra bízta.”

25. 1741. május 3-án Selmezbányán is különféle efemer dekorációkat, pl. egy díszpiramist állítottak a trónörökös megszületésének ünneplésére. Ld. *Wienerisches Diarium*, 3. Juni 1741, 471.

26. *Wienerische Beleuchtungen, oder Beschreibung aller deren Triumph- und Ehren-Gerüsten Sinn-Bildern ... welche bey denen zu Ehren der Geburt Josephi... in Wienn... zu sehen gewesen. Wien 1741, 237. (Nr. 16.):* A feliratok: *Fugite partes adversae* (Ellenfelei elmenekülnek) / *Tantum conciliant virtus, habitusque coronam, adversas acies talia scepra fugant* (Az erény jutalma ez a korona, az ellenséges hadvezéreket pedig ezzel a jogarral űzi el.)

27. Bécs, ÖNB Bildarchiv, ltsz.: 00047810

28. London, Bristih Museum, AN1613220595

29. Bécs, Kunsthistorisches Museum, Münzkabinett, 1974bβ

30. *Wienerische Beleuchtungen* i.m. p. 24.; a kigyó egy másik helyen a megújulás szimbólumaként kapott helyet. Ld.: *uo.: 40.*

31. Bécs, ÖNB Bildarchiv, ltsz.: 00047809. Ugyancsak páncélban, mintegy hadvezéreként ábrázolja a gyermek trónörököszt Georg Christoph Kilian 1745 körül készült mezzotintója. Ld.: *Batthyányak 2005, Nr. VII.4.*

32. *Kleine Prinzen 2003: 68.*

33. *Polleroß 2006, 65.*

34. *Joseph II. 1980, Nr. 34.*

35. *Joseph II. 1980, Nr. 15.; Feuchtmüller 1989, 358., Nr. 8.*

36. Johann Gottfried Auerbach (1687–1743) 1743. április 29-én 320 rajnai ft-ot kapott a refektóriumba festett két portréért. Ld. *Menzel 1964, 105.* (forrás megjelölése nélkül). A két portré a terem két rövidebb falán közösen kapott helyet; az egyik Mária Teréziát, a másik VI. Károlyt ábrázolja. A portrék tehát nem sokkal Mária Terézia 1743. május 12-i prágai koronázása előtt készültek. A királynő 1754. évi prágai útja során, augusztus 25-én ebben a teremben ebédelt Václav Kazimír Netolický z Eisenberka cseh kamaraelnökkel egy ütt. Ld. *Wienerisches Diarium*, 4. September 1754, S. 10.

37. Az 1429-ben Jó Fülöp burgundi herceg által a keresztény hit védelmére alapított lovagrend nagymesterei

- címét a kora újkorban a Habsburg-ház spanyol, majd annak kihalásával, 1700-tól a dinasztia ausztriai ágának uralkodói viselték, ők gyakorolták a kinevezési jogát, így az a dinasztia egyik legfontosabb rendjele lett.
- A 18. század második felében a legtöbb Habsburg főherceg már gyermekkorában megkapta az Aranygyapjas rend lovagja címet, s többükről is készült olyan gyerekkori portré, amely nyakukban a rend jelvényével örököltette meg alakjukat. Így például II. József unokaöccséről, a későbbi II. Lipót elsőszülött fiáról, a későbbi I. Ferenc osztrák császárról Anton Raphael Mengs festett egy ilyen portrét 1770-ben (Madrid, Prado), öccséről, Ferdinand (1769–1824) toszkán nagyhercegről pedig az innsbrucki Hofburg *Riesensaal*). néven ismert termébe található egy ilyen képmás.
38. *Meytens 2014*: 66. A portré egy ovális formátumú másolata ismeretlen magángyűjteményben. L.d.: *Kleine Prinzen 2003*: 68. A képmás egy másik, kékruhás változata a Christie's 2002. július 12-i londoni aukcióján szerepelt (Sale 9433: Old Master Paintings, Nr. 130.).
39. Bécs, ÖNB Bildarchiv, ltsz.: 00047816.
40. *Josephinische Erzherzogliche ABC oder Namenbüchlein*. Wien 1744. L.d.: *Joseph II. 1980*, Nr. 21. A Klauber testvérek metszetéről Sebastian Zeller is készített másolatot. L.d. *Rózsa 1998*: 28, Nr. 4.
41. Bécs, Palais Schwarzenberg; ld. *Lisholm 1974*, Nr. 109.; metszetmásolata: Bécs, ÖNB Bildarchiv, ltsz. 00067772.
42. Budapest, MNM, TKCs 1907; *Lisholm 1974*, Nr. 219.
43. Franz Xaver Karl Palko (?), 1747 (?), Bécs, Heeresgeschichtliches Museum, Inv. Nr. 1949/15/BI28.182; ld. *Mraz 1979*: 78.
44. *Wildmoser 1985*: 159.; *Telesko 2016*: 42.
45. L.d. pl. MNM TKCs 53.78; Bécs, magángyűjtemény – *Joseph II. 1980*, Nr. 17.; Johann Andreas Pfeffel mezzotintója – *Polleroß 2010*: 69.; a képtípus két további példánya a mallorcai Fundación Yannick y Ben Jakober gyűjteményében – ld.: *Kleine Prinzen 2003*: 219. Ennek a portrétípusnak az álló alakos változatát képviseli a pozsonyi városi galéria, illetve a gödöllői királyi kastély gyűjteményében őrzött két portré is. (*Učniková 1991*, Nr. 33. – tévesen Mária Terézia gyerekkori portréjaként.)
46. Bécs, Schloß Schönbrunn. A párnán ülő képtípus további változata (Meytens kompozíciója nyomán): SNM – Múzeum Červený Kameň – ld. *Učniková 1991*, Nr. 35.; Krakko, Muzeum Narodowe – *Skarby baroku 2017*, Nr. 72.
47. *Soltész 2016*, Nr. 1.
48. Prága, Narodni Galerie – ld. *Joseph II. 1980*, Nr. 16. A portréről több másolat készült, ezek egyike a bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményében található – ld. *Maria Theresia 1980*, Nr. 46. A portré térkép-változata a Stuttgarti Nagel aukciós ház 2015. július 1-i árverésén szerepelt (Nr. 499.). Egy további térkép változatot közöl németországi magángyűjteményből: *Schmitt-Vorster 2006*, Kat. Nr. 3.; további változata: Bécs, ÖNB, D 36.005 (Pompeo Battoni?).
49. Ismeretlen magángyűjteményből közli: *Schmitt-Vorster 2006*, Kat. Nr. 2.
50. *Učniková 1991*, Nr. 36.
51. *Maria Theresia 1980*, Nr. 12.
52. Bécs, Wien Museum, P3792. 1752-ben egy ezüst medál is készült II. József huszárruhás lovas képmásával. Az érem hátoldalán Janus-büsztt, kard és caduceus látható, fölötte az UTROQUE felirattal. Ugyancsak magyar ruhában ábrázolja József és Lipót főherceget a felső-magyarországi bányavárosokban tett 1764. évi látogatásuk alkalmából vert érem. L.d. *Katalog der Münzen*, Nr. 889, Nr. 1057.
53. Bécs, ÖNB Bildarchiv, ltsz. 4842121. (Balra fenn az 1756-ban utolsóként született Miksa Ferenc főherceg képmása látható.)
54. Az osztrák örökösödési háború idején vált általánossá, hogy az uralkodó egyes katonai ezredek tulajdonosi méltóságát magának tartotta fenn, illetve az uralkodóház olyan gyerekkorú főhercegeinek adományozta, akiknek még semmilyen katonai rangjuk nem volt. A tiszteletbeli ezredtulajdonos méltóság így elvált a tényleges ezredparancsnoki tisztségtől. I. Ferenc császár 1745-ben lett az 1. sz. („császár”) gyalogezred (Infanterieregiment „Kaiser“ Nr. 1) tulajdonos-ezredese, s a későbbiekben a mindenkori német-római, majd 1806-tól kezdve osztrák császár viselte ezt a tisztséget. József főherceg 1748–1764 között a róla elnevezett dragonos ezred (*Dragoner-Regiment Erzherzog Joseph*) tulajdonosa volt, amely 1760-ban könnyűlovas (*cheveau-légers*) regimentté alakult. A metszeten olvasható „Obrister über ein Regiment zu Pferd” megjegyzés tehát arra utalhat, hogy József az 1760-ban könnyűlovas regimentté alakult ezred tulajdonosa volt. A regiment „svalizsér” uniformisa zöld kabátból és fekete színű, háromszög alakú kalapból állt (*Dreispietz*), ezzel szemben a metszet a főherceget huszáregyenruhában ábrázolja.

1767 után azon ezredeknél, amelyek tulajdonosa az uralkodó vagy valamelyik főherceg volt, az ezredtulajdonosi teendőket a magasabb rangú tábornokok közül kinevezett másodtulajdonos (*zweiter Inhaber*) látta el. 55. Képmásai tanúsága szerint ifjú korában a főherceg egyébként rendszerint francia eredetű udvari díszruhát, a *justaucorps* néven ismert hosszú kabátot és térdnadrágot, vagy pedig a *Mantelkleid* néven ismert spanyol eredetű ceremonális öltözetet viselte, míg nem 1766-ban maga tiltotta be annak viselését a bécsi udvarban. Ld. *Haupt 1980*.

56. *Jacob 1975*: 20.

57. *Joseph II. 1980*, Nr. 102.; klagenfurti másolatáról ld.: *Telesko 2016*: 159–161.

58. A témáról legújabbban: *Radnóti 2013*.

59. Az osztrák szakirodalomban több szerzőnél az a téves állítás szerepel, hogy II. József egy rendeletében egyenesen megtiltotta a magyar viseletet. (Ld.: *Somssich 1850*, Bd. I.: 41.; *Wandruszka 1963*, Bd. II.: 312. Valójában – a *Mantelkleid* 1766. évi betiltásától eltérően – nincs tudomásunk a magyar ruhára vonatkozó általános tiltó rendelkezésről, az azonban kétségtelen, hogy az 1780-as években az államapparátus tisztviselőitől elvárták, hogy „német ruhát” viseljenek. (Ezúton is köszönöm Dózsa Katalin és Ságvári György segítségét a kérdés tisztázásában.) A bécsi polgári lakosság öltözkéneke uniformizálására irányuló tervekről ld.: *Kurzel-Runtscheiner 2006*: 88.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSEK

Arnth 1863

Alfred von Arnth: Maria Theresia's erste Regierungsjahre, 1740–1741. Geschichte Maria Theresias, Bd. I. Wien 1863.

Batthyányak 2005

A Batthyányak évszázadai. Szerk. *Zsámbéky Monika*. Szombathely 2005.

Berning 2008

Benita Berning: „Nach allem löblichen Gebrauch”: Die böhmischen Königskronungen der Frühen Neuzeit (1526–1743). Köln 2008.

Buzási 1991

Buzási Enikő: III. Ferdinánd mint magyar király (Justus Sustermans ismeretlen műve az egykori Leganés gyűjteményből). *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, 1991. (Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára): 149–158.

Coreth 1982

Anna Coreth: Pietas Austriaca. Wesen und Bedeutung habsburgischer Frömmigkeit in der Barockzeit. Wien 1982.

Decsy 1792

Decsy Sámuel: A Magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája. Bécs 1792.

Dózsa 2001

Dózsa Katalin: A magyar nemesi viselet mint udvari diszruha. In: Császár és király. Szerk. *Fazekas István*. Bécs 2001: 23–29.

Ember 1996

V. Ember Mária: Magyar viseletformák a XVI. és XVII. században. *Folia Archaeologica*, 18. (1966): 205–226.

Ernst 1939

Az Ernst-Múzeum gyűjteményének aukciója. Postatakarékpénztár Árverési Csarnoka, 1939 (*Árverési Közlöny*, XX.)

Feuchtmüller 1989

Rupert Feuchtmüller: Der Kremser Schmidt (1718–1801). Innsbruck 1989.

Gyulai 2015

Gyulai Éva: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján (Pozsony, 1687. december 9.). I. József koronázásának ikonográfiai reprezentációja. Történelem és Muzeológia, 2015/2, 18–46.

Hackspiel-Mikosch 2013

Elisabeth Hackspiel-Mikosch: Ein Knabe in Husarenuniform. Kleidung und Erziehung im 18. Jahrhundert. Neue Erkenntnisse zu einem Kinderporträt in der Stiftung Museum Kunstpalast Düsseldorf. In: Das Bild vom Kind im Spiegel seiner Kleidung : von prähistorischer Zeit bis zur Gegenwart. Hrsg. Annette Paetz-Schieck. Krefeld 2013: 151–163.

Haupt 1980

Herbert Haupt: Die Aufhebung des spanischen Mantelkleides durch Kaiser Joseph II: eine Wendepunkt im Höfischen Zeremoniell. In: Joseph II. 1980: 79–83.

Ipolyi 1886

Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886.

Jacob 1975

Sabine Jacob: Französische Kunst des Barock. Herzog Anton-Ulrich-Museum. Braunschweig 1975.

Joseph II. 1980

Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. 1980. Niederösterreichische Landesausstellung. Hrsg. Karl Gutkas. Wien 1980.

Katalog der Münzen 1901

Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempel-Sammlung des K. K. Hauptmünzamts in Wien. Bd. 1. Wien 1901.

Khevenhüller 1907

Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch. Bd. I., 1742–1744. Wien 1907.

Kleine Prinzen 2003

Kleine Prinzen: Kinderbildnisse vom 16. bis 19. Jahrhundert aus der Fundación Yannick y Ben Jakober. Bonn 2003.

KHM 1991

Weltliche und Geistliche Schatzkammer. Kunsthistorisches Museum Wien. Wien 1991.

Kruppa 2005

Kruppa Tamás: Korona és kereszt. Báthory Zsigmond és a magyar koronázási jelvények. Művészettörténeti Értesítő 54. 2005, 87–93.

Kurzel-Runtscheiner 2006

Monica Kurzel-Runtscheiner: Vom „Mantelkleid“ zu Staatsfrack und Waffenrock. Anfänge und Entwicklung der Ziviluniform in Österreich. In: Die zivile Uniform als symbolische Kommunikation. Kleidung zwischen Repräsentation, Imagination und Konsumption in Europa vom 18. bis 21. Jahrhundert. Hrsg. Stefan Haas, Elisabeth Hackspiel-Mikosch. München 2006: 81–98.

Lisholm 1974

Birgitta Lisholm: Martin van Meytens d.y: hans liv och verk. Malmö 1974.

Maria Theresia 1980

Maria Theresia als Königin von Ungarn. Kiáll. kat., Schloss Halbturn. Hrsg. *Gerald Schlag, Gerda Mraz*. Eisenstadt 1980.

Menzel 1964

Beda Franz Menzel: Ein Blick in die barocke Welt der Äbte Othmar Zinke und Benno Löbl, Břevnov-Braunau 1700–1751. *Stifter-Jahrbuch* 8. (1964): 84–124.

Meytens 2014

Martin van Meytens der Jüngere. Hrsg. *Agnes Husslein-Arco, Georg Lechner*. Wien, Österreichische Galerie Belvedere, 2014.

Mraz 1979

Gerda und Gottfried Mraz: Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten. Wien 1979.

Neumann 1967

Jaromír Neumann: The Picture Gallery of Prague Castle. Praha 1967.

Polleroß 2006

Friedrich Polleroß: Macht und Image. Das Bildnis des Landesfürsten in der Stadt Wien. In: Schau mich an. Wiener Porträts. Hrsg. *Elke Doppler* et al. In: Wien 2006: 54–73.

Polleroß 2010

Friedrich Polleroß: Austriacus Hungariae Rex. Zur Darstellung der Habsburger als ungarische Könige in der frühneuzeitlichen Graphik. In: *Bubryák, Orsolya* (Hrsg.): „Ez világ, mint egy kert ...“ : tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest 2010: 63–78.

Radnóti 2013

Radnóti Sándor: *Az üvegalmárium*. Budapest 2013

Rózsa 1998

Rózsa György: Grafikatörténeti tanulmányok. Budapest 1998.

Schmitt-Vorster 2006

Angelika Schmitt-Vorster: Pro Deo et Populo: Die Porträts Josephs II. (1765–1790). (PhD diss.) München 2006.

Serfözö 2017a

Serfözö, Szabolcs: „Männlich“ und mächtig: Die Inszenierung Maria Theresias als Königin von Ungarn auf Staatsporträts. In: *Maria Theresia, 1717–1780. Strategin – Mutter – Reformerin*. Hrsg. *Werner Telesko* et al. Wien 2017, 107–111.

Serfözö 2017b

Serfözö Szabolcs: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában. *Rubicon*, 2017/1, 48–71.

Skarby baroku 2017

Skarby baroku. Między Bratysławą a Krakowem / Treasures of the Baroque. Between Bratislava and Krakow. Ed. *Katarina Chmelinová*. Kraków, Muzeum Narodowe, 2017.

Soltész 2016

Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba – Pálffy Géza: Coronatio Hungarica in Nummis A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916). Budapest 2016.

Somssich 1850

Somssich Pál: Ungarns gutes Recht: Eine historische Denkschrift von einem Diplomaten. London 1850.

Szendrei 1905

Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. 1905.

Szilárdfy 2007

Szilárdfy Zoltán: Ami még hiányzik Szent Imre ikonográfiájából. In: Szent Imre 1000 éve. Szerk. *Kerny Terézia*. Székesfehérvár 2007: 112–116.

Telesko 2016

Werner Telesko: Herrschaftssicherung mittels visueller Repräsentation. Zur Porträtkultur Maria Theresias. In: *Höfische Porträtkultur: die Bildnissammlung der österreichischen Erzherzogin Maria Anna (1738–1789)*. Wien 2016, 37–48.

Učniková 1991

Danuta Učniková: Portréty Márie Terezie a jej rodiny / Porträts von Maria Theresia und ihrer Familie. Bratislava 1991.

Vecellio: 1590

Cesare Vecellio: *Habiti antichi et moderni di tutto il mondo*. Venezia: 1590.

Wandruszka 1963

Adam Wandruszka: Leopold II. Erzherzog von Österreich, Großherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, Römischer Kaiser. Wien 1963.

Wildmoser 1985

Wildmoser, Rudolf: Gottfried Bernhard Göz (1708–1774) als ausführender Kupferstecher: Untersuchung und Katalog der Werke; Teil II: Katalog. *Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte*, 19. 1985: 140–296.

SZABOLCS SERFŐZŐ

PORTRAITS OF JOSEPH II AS CHILD IN HUNGARIAN COSTUME

ABSTRACT

Paradoxically, my paper is not related to the paintings presented at the exhibition „Picturing Childhood: the Child in Hungarian Art Past and Present” but to an etching displayed at another temporary exhibition of the Budapest History Museum that is also relevant to our topic. A small exhibition from the collection of the eighty-year-old Zoltán Szilárdfy was on display under the title “The Light of Baroque” including a small copperplate engraving that depicts Joseph II as child in Hungarian costume, a work of the Augsburg based Gottfried Bernhard Göz from around 1745.

This type of portrait that depicts the archduke in the attire of the Hungarian high nobility was very popular in the Habsburg Empire at the time of his childhood, during the 1740s, emphasizing his future title to the Hungarian throne. The paper aims to provide an overview of these likenesses and to analyse their cultural and political context.

serfozo.szabolcs@gmail.com